

SCRIERILE LUI BOLESLAV HASDEU ÎN LIMBA RUSĂ¹

TR. IONESCU-NIȘCOV

A. INTRODUCERE

Încunoștiințat fiind de Costache Stamati, după cum singur o mărturisește, Mihail Kogălniceanu publică în „Dacia Literară” din 1840² o listă a scrierilor lui Alexandru Hasdeu. Cum operele acestui scriitor erau la data aceea fie în manuscris, fie publicate în diferite reviste rusești, o identificare a lor nu era cu putință. De aceea, nu-i de mirare că s-au strecurat unele inexactități care, odată săvârșite, au fost reeditate de toți cei care s-au ocupat ulterior, fie și numai în treacăt, de activitatea scriitoricească a lui Al. Hasdeu.

Inadvertențele constau în faptul că în lista inițială sînt menționate și alte lucrări, care nu aparțin acestui scriitor. Astfel, printre altele, Kogălniceanu afirmă că tatăl lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu a publicat în „Molva” (Moscova, 1834) *Legendă asupra lui Petriceicu* și *O judecată la serdăria din Orhei*, fără să precizeze însă natura literară a acestor scrieri. Vom vedea îndată că la mijloc e o dublă confuzie. Mai întîi, aceste legende istorice — fiindcă nu sînt altceva decît niște „legende” cu conținut istoric — au apărut un an mai tîrziu, deci în 1835, și, în al doilea rînd, n-au fost scrise de Alexandru, ci de fratele său, Boleslav³.

Confuzia aceasta s-a strecurat în continuare și la alți cercetători care, neputînd consulta izvoarele, s-au mulțumit să reproducă pur și simplu afirmațiile înaintașilor⁴. Astfel, de la notița lui Kogălniceanu și pînă la prefața

¹ Boleslav Hasdeu a fost fratele lui Alexandru și deci unchiul lui Bogdan P. Hasdeu. S-a născut la 20 decembrie 1812 în Rusia și a murit la 14 martie 1886, la Hacking lângă Viena, unde se stabilise cu douăzeci de ani mai înainte. (Vezi „Arhiva Genealogică”, Iași, II, 1913, iunie-sept., p. 165, și Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române*, București, 1899, p. 268—273). Între 1844—1847, Boleslav e menționat în calitate de cancelarist în Satul Nou, din ținutul Sculeni. (Cf. „Новоросійський календарь 1845 год”, Odesa, 1844, p. 245; 1845, p. 264; 1846, p. 281; 1847, p. 290).

² „Dacia Literară”, I, 1840, mai-iunie, p. 479—480.

³ Faptul a fost relevat de Ec. Dvoicenco, care publică în două pagini cuprinsul pe scurt al acestor două legende (Cf. *Alex. Hasdeu și literatura română populară*, Vălenii de Munte, 1936, p. 14—15, și în „Revista Istorică”, XXXV, 1936, 1—3, p. 36—37).

⁴ Am arătat cu alt prilej inexactitățile strecurate în vechile cercetări literare în legătură cu această problemă. (Vezi Tr. Ionescu-Nișcov, *Alexandru Hasdeu*, Introducere, „Revista Istorică”, XXVII, 1941, 1—12, p. 69—76).

din lucrarea lui Ciprian Doicescu¹ — adică de la 1840 și pînă la 1941 — s-a ajuns la un adevărat labirint, în care cu greu se mai poate descurca cineva.

Nu mai tîrziu decît în 1868, un anonim reproduce în „Familia” de la Pesta numai patru din titlurile scrierilor lui Alexandru Hasdeu, din lista publicată de Kogălniceanu, la care mai adaogă și altele apărute în „diferite reviste rusești dintre 1830—1840”². De astă dată, deși autorul anonim menționează *O judecată la serdăria din Orhei*, lasă totuși la o parte *Legendă asupra lui Petriceicu*. În schimb, adaogă altele dintre care numai două ne interesează deocamdată. E vorba de două „povestiri istorice”, *Hîncu* și *Dabija vodă*, care de asemenea aparțin lui Boleslav Hasdeu.

Se înțelege, că Josif Vulcan, directorul acestei reviste, nu era străin de această informație, mai ales că textul publicat în „Familia” e identic cu cel apărut, sub numele lui, în „Panteonul român” (Pesta, 1869, p. 133—136) și cu cel din prefața nuvelei *Domnia Arnăutului*, editată de el în 1872³.

Izvorul informațiilor lui Vulcan nu putea fi altul decît Bogdan P. Hasdeu care, la data aceea, desfășura o serioasă activitate publicistică. Prezentarea biografică făcută de Vulcan conține o serie de amănunte istorice, relative la istoria Moldovei și la trecutul familiei Hasdeu, care nu puteau fi cunoscute decît de Bogdan⁴. Însă Bogdan pune în seama tatălui său și cele două povestiri istorice (*Hîncu* și *Dabija vodă*), care de fapt fuseseră publicate de unchiul său Boleslav. E de presupus că Bogdan era bine informat asupra activității de literat a tatălui său. Din moment ce cunoștea titlurile acestor două povestiri, e de la sine înțeles că știa bine cine este autorul lor și unde anume fuseseră publicate. În sprijinul acestei argumentări vine și faptul că Bogdan, a cărui prodigioasă informație nu poate fi pusă de nimeni la îndoială, n-a găsit cu cale să rectifice acest lucru, nici atunci și nici mai tîrziu.

În martie 1860, pe cînd Bogdan reproducea, aflîndu-se la Iași, în „Foița de istorie și literatură” (coloanele 31—32) întreaga notă din „Dacia literară” nu știa, probabil, că cele două legende istorice nu aparțineau tatălui său. Mai ales că nu-și poate reține, cu acest prilej, un sentiment de justificată mîndrie. „Reproduc și eu, scrie Bogdan, următorul pasaj, atîngător de tatăl meu și carele din gura domnului Kogălniceanu are pentru mine, precum ce a avut și pentru acela la cine se referă, un îndoit preț”. Însă în 1871, Bogdan P. Hasdeu publică în *Columna lui Traian* „nuvela istorică” *Domnia Arnăutului*⁵, însoțind-o de reproducerea exactă a prezentării făcute de Vulcan în *Familia* și *Panteonul român*. De asemenea, peste cîțiva ani, în 1876, apare „*Conspectul...*”, lui Vasile Gr. Popu⁶, care conține lista scrierilor lui Al. Hasdeu, luată după Vulcan.

Ceva mai mult, Fr. Damé, care a tradus în limba franceză *Istoria critică a romînilor*, scrisă de Bogdan P. Hasdeu, menționează și el în *Introducere*

¹ Cf. *Julia Hasdeu*, București, 1941, p. 20.

² „Familia”, Pesta, 1868, p. 122.

³ Alexandru Petriceicu-Hasdeu, *Domnia Arnăutului*, nuvelă istorică, editată de Josif Vulcan, București, 1872, p. X—XI.

⁴ De pildă, Vulcan vorbește de pensia viageră de 20.000 galbeni, pe care Camera polonă i-a acordat-o lui Stefan Petriceicu, citînd în sprijinul acestei afirmații publicația *Constitutiones Poloniae seu voluma legum*, din 1676 și 1693. Or, de o astfel de informație nu putea dispune la data aceea, decît Bogdan P. Hasdeu. (Cf. „Familia”, l. c. și „Panteonul român”, l. c.).

⁵ Cf. „Columna lui Traian”, 1871, aprilie 26—iulie 5.

⁶ Cf. *Conspect asupra literaturii romîne și scriitorilor ei*, București, 1876, II, p. 246.

faptul că Alexandru publicase „trei nuvele istorice, *Duca vodă, Dabița vodă și Hincă*“, precum și două legende: *O judecată la serdăria din Orhei și Moartea cazacului Kunițki*¹. Or, e sigur că materialul privitor la genealogia și tradițiile familiei Hasdeu au fost puse la dispoziția lui Damé de către Bogdan, autorul lucrării.

Așadar, confuzia săvârșită probabil inițial de Costache Stamati², care i-a transmis această notiță lui Kogălniceanu, a continuat multă vreme, fără să fie rectificată de cineva, nici chiar de Bogdan P. Hasdeu. Întrucât, în momentul de față, dispunem de copii exacte după materialele originale, publicate în limba rusă, putem trece la prezentarea și comentarea scrierilor literare ale lui Boleslav Hasdeu, pe care le-a publicat în periodicele rusești din prima jumătate a secolului trecut.

B. LEGENDELE ISTORICE

O judecată la sardăria din Orhei³. A fost scrisă de Boleslav în 1834, pe cînd se afla la Hotin și publicată anul următor, în „*Molva*“⁴. Textul legendei e precedat de o strofă, formată din cinci versuri, luate dintr-un „cîntec moldovenesc“. Versurile au o semnificație socială. Ele exprimă sentimentul de deznădejde al obiditului care nu află nicăieri dreptate și prefigurează, în același timp, ideea principală din conținutul legendei:

„Umblam lumea-n lungiș
„Și în curmeziș,
„Că doar oi afla dreptate
„Nu-i dreptate, nu-i dreptate,
„Numai, dragă, strîmbătate!“⁵

Cîntecul acesta — împreună cu adevărul pe care îl exprimă — e tot atît de vechi, spune autorul, ca și poporul moldovean. „El va dispărea din amintirea poporului numai atunci cînd nu va mai exista Moldova“. Cu alte cuvinte, „strîmbătatea“ socială e și ea tot atît de veche, ca și țara Moldovei. Pentru a exemplifica această „îndrăzneță afirmativă“, Boleslav Hasdeu inventează o legendă cu conținut fantastic. Pildele puteau fi luate și din actualitate, însă ca orice romantic, autorul se refugiază în trecut, în istorie. Boleslav Hasdeu ne informează că „a descoperit“ în „*Cronica lui Miron Costin*“

¹ B. P. Hasdeu, *Histoire critique des Roumains*, București, 1878, în *Notice biographique sur l'auteur*, p. XVI.

² Alexandru Hasdeu cunoștea desigur personal pe Stamati, căruia i-a consacrat și el o notă de informație literară în *Teleskop*, Moscova, 1835, p. 610—614. A se vedea și studiul nostru amintit mai sus, despre Alex. Hasdeu („*Revista Istorică*“, XXVII, 1941, 1—2, p. 87). De altfel, chiar Bogdan P. Hasdeu vorbește despre prietenia dintre C. Stamati și Al. Hasdeu, pe care în copilăria lui îi văzuse de atîtea ori „petrecînd împreună serile“. (Cf. *Costachi Stamati*, „*Revista Nouă*“, I, 1888, 6, p. 210).

³ Atît legenda aceasta cît și cealaltă, *Comoara voievodului Petriceicu*, au fost transcrise după textele originale rusești de către Șt. Ștefănescu, cercetător principal la Institutul de Istorie, în timpul studiilor sale la Moscova, căruia îi aduc și pe această cale cele mai călduroase mulțumiri.

⁴ *Суд в сердарии Оргеевской*, în „*Молва*“ Moscova, 1835, Nr. 9, p. 145—149.

⁵ Versurile românești sînt însoțite de traducerea lor în limba rusă.

sub anul 6899 (1391), un episod menit să înfiereze venalitatea judecătorilor din Moldova sec. al XIV-lea.

Ne aflăm în timpul domniei lui Ștefan Mușat¹, spune legenda, domn care dorea fericirea poporului, dar care însă era înconjurat de dregători răi și corupți. Pe timpul acestui voievod s-a judecat la serdăria din Orhei pîra dintre un răzeș și un boier acaparator și puternic în divanul țării, anume Căpotici². Aurul, spune legenda, a făcut ca balanța să se încline în spre partea boierului, iar răzeșul rămîne fără pămînt, fiind condamnat să plătească și angaralele judecății. Disperat, răzeșul se gîndește să caute dreptate „la marele vornic” sau „la mitropolitul de la Suceava”, însă, după socotința lui, nu va găsi nicăieri ascultare. Nu-i rămîne decît să se adreseze diavolului care, după trei zile, apare la serdăria din Orhei, împreună cu șaptezeci și doi de călăreți, spre a face dreptate răzeșului necăjit.

Urmează o scenă cu elemente fantastice, în care demonii fac dreptate sârmanului răzeș. Ei hotărăsc ca moșia, care fusese adjudecată lui Căpotici, să fie înapoiată răzeșului, iar cheltuielile de judecată să le suporte boierul. După trei săptămîni, sentința e adusă la îndeplinire și legenda se încheie cu observația că, masa dreptății, de pe vremea serdăriei din Orhei, ar fi oricînd necesară. De altfel, semnificația socială a legendei e mai mult decît evidentă. Evocarea episodului din timpul Mușatinilor țintește să biciască moravurile judecătorilor de acum un secol și mai bine.

Cît privește prezența elementelor supranaturale, care vin să corecteze abuzurile săvîrșite de oameni, ea nu-i întîmplătoare. Ele își au izvorul în predilecția romanticilor pentru episoadele demonologiei folclorice. Însă apelul la forțele întinericului, într-o problemă de dreptate socială, e înainte de toate un exemplu condamnat de pasivitate și supunere în fața rînduelilor feudale. Cu toate acestea, caracterul de satiră socială, îndreptată împotriva justiției corupte, din prima jumătate a sec. XIX-lea, rămîne nota dominantă a acestei legende.

Comoara voievodului Petriceicu. Tot în cursul anului 1834, pe cînd se afla în satul Cristinești din Basarabia, Boleslav trimite redacției revistei „Teleskop” (Moscova) o altă legendă, inspirată din tradiția istorică a Moldovei³.

¹ Mai întîi întîmplarea povestită de Boleslav Hasdeu nu se găsește în Cronica lui Miron Costin, pentru simplul motiv că ea prezintă evenimentele începînd de la Aron Vodă. De unde se vede că e vorba de o pură invenție. Pe de altă parte, în 1391, în scaunul Moldovei se afla Roman I. Mușat, iar nu Ștefan I, care a domnit ceva mai tîrziu, între 1394—1399. E adevărat că — pornind de la analiștii unguri care, în al patrulea an de la încoronarea lui Sigismund, pun în scaunul Moldovei, pe Ștefan Mușat — Engel admite o primă domnie a acestuia între 1390—1392, însă trebuie să acceptăm succesiunea indicată de *Cronica putneană* și de *Pomelnicul de la Bistrița*. (Cf. *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1804, IV, p. 110—112, și Gh. Șincai, *Cronica Romînilor*, București, I, ed. II, 1886, p. 567).

² De un boier Căpotici în divanul lui Ștefan I, nu poate fi vorba. Abia în a doua domnie a lui Petru Șchiopul se întîlnește, alături de Durac, un „pan Căpotici”, pîrcălab de Orhei, în doc. din 1589 aprilie 25 (DIR, A. III, 1951, XVI, p. 418—419; Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, XXI, p. 123). După această dată, familia Căpotici se întîlnește tot mai des în doc. noastre. (Vezi, Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, IX, p. 71, 73, 77, 79, 105, 108; XI, p. 51, XXII, p. 111; DIR, A. II, 1953, XVII, p. 108 și 243; *Ibidem*, III, 1954, p. 102; *Ibidem*, IV, 1956, p. 147).

³ Cf. *Клад господаря Петричеку „Молва”* (Moscova, 1835, partea V, Nr. 35, p. 137—140). „Molva” apărea ca supliment săptămînal al revistei „Teleskop”. După cum s-a văzut mai sus, în nota publicată de Kogălniceanu, titlul acestei legende sună: „Legenda asupra gospodărilor Petriceicu”.

Legenda începe cu o localizare geografică : între satele *Bodrogi* și *Carpaci*, de pe malul Prutului, se întinde o moșie rămasă paragină, numită *Pătrăuți*. Acolo se văd urmele unor vechi așezări, în mijlocul cărora se înalță odinioară o biserică. Localnicii spuneau că sub pământ se ascund comori nebănuite, a căror explicație istorică o încearcă autorul în pasajul următor.

Moșia *Pătrăuți*, spune Boleslav, a aparținut lui Todoraș Petriceicu¹, mare logofăt, al cărui fiu, Ștefan Petriceicu, ajungând domn al Moldovei, a fost nevoit „la începutul iernii anului 1683”² să se refugieze în Polonia. Neputînd lua cu el toate bogățiile sale, Petriceicu le-a îngropat în pământ. Pentru aceasta, ia cu sine doi robi credincioși cărora le poruncește să sape o groapă sub altarul bisericii. Fostul domn al Moldovei își ascunde acolo „aurul, argintul și pietrele scumpe” și, potrivit unei uzanțe medievale legate de tradiția comorilor, ucide pe cei doi robi, care cunoșteau taina, îi aruncă în aceeași groapă și acoperă totul cu o lespede de piatră. După aceea, incendiază satul și biserica și se retrage cu toți oamenii săi în Polonia, la *Zaraysko*³.

Tradiția a brodat, în continuare, și alte scene după rînduiri credințelor populare. Comoara fiind blestemată se afundă tot mai adînc, în pământ, iar crima săvîrșită de Petriceicu trebuie ispășită. De aceea, sufletul voievodului rămîne legat de taina comorii și după un străvechi obicei popular, „pînă cînd nu va împărți oamenilor acele bogății, nu-și afla astîmpăr”. Așadar, el se întoarce lîngă comoară, sub înfățișarea unui moșneag, tocmai spre a împlini sensul tradiției, sau călare pe un cal alb, pentru a vesti sorocul ispășirii :

...Însă „oamenii glumeți, adaogă Boleslav Hasdeu, spun că acele bogății au încăput totuși pe mîinile judecătorilor, dregătorilor și căpeteniilor de la Hotin”. Numai așa se explică de ce acești slujbași, săraci lipsiți la început, izbutesc să adune în curînd averi și „să-și cumpere sute de șerbi”. Ei s-au îmbogățit din comori, iar nu din corupție și mită, „căci nu găsește cine cată, dar norocul cui arată”, după cum glăsuște proverbul din fruntea legendei. Așadar, într-o formă învăluitoare autorul satirizează moravurile administrației țariste.

Semnificația socială a acestor legende. Din cele de mai sus, s-a putut vedea că e vorba de o seamă de fapte istorice, amalgamate cu credințe și elemente folclorice din arsenalul atît de bogat al literaturii populare romantice. E sigur că la baza lor stă un fapt istoric, real. Cine s-ar putea îndoi, de pildă, că judecătorii de la Orhei, atît din vremea lui Ștefan Mușat, cît și din timpul țarului Nicolai I, n-au săvîrșit nedreptăți sau nu și-au umplut teșcherelele cu bani din mita împricinaților ! Poporul, care a avut de suferit de pe urma împilărilor sociale, a putut să înfiereze atît lăcomia boierilor moldoveni, cît și cupiditatea împărțitorilor de dreptate, creînd asemenea episoade de legendă care, foarte probabil, au circulat la începutul secolului trecut în tradiția populară din ținutul Hotinului.

¹ Teodor Petriceicu a ocupat diferite dregătorii în Moldova între 1634—1649, însă n-a fost logofăt. (Vezi, P. P. Panaitescu, *Pribeția lui Const. Șerban și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, „Anal. Acad. rom. Mem. secț. ist.”, seria III, t. XXI, 1939, p. 432, și M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 122).

² După cum se știe, Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei, a pribejit în Polonia după a doua domnie (1673 dec.—1674 febr.). Între 1683—1684, mai ocupă încă odată scaunul Moldovei, după care se refugiază definitiv în Polonia. Deci nu în iarna anului 1683, cum afirmă Boleslav Hasdeu. (A se vedea împrejurările la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 342).

³ În adevăr, *Zaraysko* a fost una din posesiunile regale dăruite lui Ștefan Petriceicu de către regele Poloniei (Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 399).

Chiar dacă unele fapte sînt lipsite de conținut istoric, cum ar fi, de pildă, bogățiile lui Ștefan Petriceicu¹, legenda nu-și pierde din valoare, ci dimpotrivă sporește elementul fabulistic. Pe de altă parte, elementele fantastice care aveau, la data aceea, o mare vitalitate folclorică nu puteau lipsi. Ele se întîlnesc și la cei mai mari scriitori romantici (A. Mickiewicz, Lermontov, Sevenco, Pușkin, Eminescu etc.) în cuprinsul unor mari și nepieritoare opere literare. Prezența lor nu știrbește cu nimic semnificația socială a acestor legende.

Evocînd întîmplări din trecutul Moldovei și publicîndu-le sub această formă literară, Boleslav Hasdeu a izbutit să înșele vigilența cenzurii țariste și să dea în vileag corupția administrației din timpul lui Nicolae I.

C. POVESTIRILE ISTORICE

Din cele spuse mai sus, în *Introducere*, s-a putut vedea că vechia istoriografie literară romînească n-a precizat care dintre povestirile istorice au fost scrise de Boleslav și care anume de Alexandru Hasdeu. Toate au fost puse în seama acestuia din urmă, în timp ce despre Boleslav se spunea numai în treacăt că „trăește acum la țară, ocupîndu-se cu agronomia”².

Însă, unii dintre cercetători au bănuit cuprinsul celor două povestiri (*Dabița vodă* și *Hîncu*), de care e vorba, din cuprinsul povestirii *Domnia Arnăuțului*, fără să se știe sigur dacă ele fuseseră sau nu publicate.

Astfel, Liviu Marian scria că „aceste povestiri, socotite azi pierdute, în orice caz nepublicate, par a fi aceleași pe care le amintește Kogălniceanu sau cel puțin fragmente sau prime redacții ale nuvelei ulterioare, *Domnia Arnăuțului*, care de fapt tratează despre toate aceste trei personaje istorice amintite mai sus”, *Dabița vodă*, *Hîncu* și *Duca vodă*³. Aceleași punct de vedere avea, în această privință, în 1920, și Petre V. Haneș⁴.

Cu alt prilej, am procedat și noi la stabilirea raportului de fond dintre *Domnia Arnăuțului* și povestirea *Duca vodă*, publicată de Alex. Hasdeu încă în 1830⁵, cu adaosul că în componența celei dintîi au mai intrat și celelalte două povestiri, *Dabița vodă* și *Hîncu*⁶. Cum însă, la data aceea (1948), nu aveam la dispoziție tot materialul în legătură cu aceste probleme, am admis atunci ipoteza că autorul acestor două povestiri din urmă e tot Alex. Hasdeu.

¹ Ștefan Petriceicu, ca orice mare feudal, a avut desigur multe avuții, pe care le-a risipit în războaiele cu turcii sau în anii de pribegie. Ni se spune, de pildă, că la începutul anului 1684, pe cînd se pregătea să treacă în Polonia 15.000 de boi — ceea ce reprezenta, pentru vremea aceea, o avere de cca 150.000 taleri — ostașii care îl însoțeau l-au părăsit, trecînd cu cirezile de boi în tabăra lui Dumitrașcu Cantacuzino, noul domn al Moldovei. (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 393). Însă în timpul exilului din Polonia, Petriceicu a trăit înconjurat de o curte întreagă de slujitori și oameni de încredere, printre care și doi feciori ai cumnatului său, Ștefan Hîjdău, mare paharnic, Nicolae și Lupășcu. În astfel de condiții, viața era grea și costisitoare. Din corespondența sa, adresată regelui și unor demnitari poloni, se vede că fostul domn al Moldovei „abia avea cu ce trăi”. (*Ibidem*, p. 411—412, 425—426).

² Textul din „Familia”, *op. cit.*, „Panteonul român”, *op. cit.*, „Columna lui Traian”, 1871, Nr. 16, din 19 aprilie, și Al. Petriceicu-Hasdeu *Domnia Arnăuțului*, l. c.

³ Alex. Hasdeu, *Domnia Arnăuțului*,... cu o introducere și note explicative de L. Marian, Chișinău, 1930, p. 4.

⁴ Cf. *Scriitorii basarabeni*, București, 1920, p. 167.

⁵ „Вестник Европы”, Moscova, 1830, decembrie, Nr. 23—24.

⁶ Tr. Ionescu-Nișcov, *Povestirile lui Alex. Hasdeu*, „Romînoslavica”, Praga, 1948, 1, p. 95—99, 104.

Cu toate acestea, în concluzie, formulam o nedumerire în privința paternității povestirii *Domnia Arnăuțului*: „care e partea de contribuție a lui Alex. Hasdeu la alcătuirea acestei povestiri și ce anume a adăogat Bogdan”¹.

Pornind de la cunoscutul pasaj din Liprandi, în care se spune că marele poet rus Alexandr Sergheevici Pușkin ar fi scris și el două povestiri cu subiecte din istoria Moldovei — și anume, *Duca*, *legendă moldovenească din sec. al XVII-lea* și *Dafna și Dabița*, *poveste moldovenească din anul 1663*², — doi cercetători sovietici, B. V. Tomașevski și G. F. Bogaci, încearcă, pe baza textelor lui Boleslav și Alexandru, să reconstituie fondul istoric al povestirilor lui Pușkin, dispărute azi fără urmă³. Autorii subliniază surprinzătoarea identitate dintre numele, datele și titlurile celor două povestiri, scrise de frații Hasdeu (*Duca vodă* și *Dabița vodă*) și titlurile rămase de la Pușkin. Cum de-au ajuns Alexandru și Boleslav Hasdeu să scrie exact aceleași întâmplări și figuri istorice, ca și Pușkin, e greu de spus. Rămîne aceasta o taină, pe care materialele existente n-o pot deslega.

Dacă pentru noi lucrul e pe deplin lămurit, cel puțin din punct de vedere formal, că autorul celor două povestiri, *Dabița vodă* și *Hîncu*, este Boleslav, iar nu Alexandru, după cum s-a crezut pînă acum, și deoarece acestea au intrat și ele în alcătuirea *Domniei Arnăuțului*, publicată sub numele lui Alexandru, e de datoria noastră să lămurim, cu acest prilej, și problema paternității acestei din urmă povestiri. De aceea, spre a simplifica expunerea, reducem problemele la una singură, aceea de a urmări măsura în care cele două povestiri de mai sus au intrat în redactarea *Domniei Arnăuțului*, lămurindu-se în felul acesta și fondul lor istoric.

D. RAPORTUL DINTRE POVESTIRILE „DABIȚA VODĂ”, „HÎNCU” ȘI „DOMNIA ARNĂUȚULUI”

Primele două povestiri au fost scrise de Boleslav Hasdeu, în 1834, pe cînd se afla în satul Inăuți⁴, situat pe malul Nistrului. Povestirile au fost publicate în continuare, ca și cum ar face un singur corp. Referindu-se la aceeași perioadă din istoria Moldovei, în care evenimentele se înlanțuie în mod firesc, autorului i-a fost ușor să le prezinte astfel⁵.

Așadar, continuăm operația de confruntare dintre *Dabița vodă* și *Hîncu*, pe de o parte, și *Domnia Arnăuțului*, pe de altă parte, pe care am întrerupt-o în 1948 din lipsă de texte. Cele trei povestiri, *Dabița vodă*, *Hîncu* și *Duca vodă*, au intrat în componența *Domniei Arnăuțului* în ordinea desfășurării evenimentelor istorice. În primul rînd, povestirea despre *Dabița vodă*.

¹ *Ibidem*, p. 107.

² Из дневника и воспоминаний И. П. Липранди, în „Russkij Archiv”, Moscova, 1866, p. 1409—1411.

³ Vezi, B. V. Tomașevski, *Незавершенные кишиневские замыслы Пушкина*, în „Пушкин issledovanija i materialy”, Moscova—Leningrad, 1953, p. 193—202, și G. F. Bogaci, *Молдавские предания, записанные Пушкиным*, „*Ibidem*”, p. 213—240. În legătură cu aceasta, a se vedea și Val. Ciobanu, *A. S. Pușkin și literatura romînă*, în „Relații romîno-ruse în trecut”, București, 1957, p. 127.

⁴ Inăuți, sat pe Nistru, menționat în doc. din 1604, iunie 17. (DIR, I (1952), A. XVII, p. 169).

⁵ Ele au apărut în „Сын отечества и северный архив”, St. Petersburg, 1838, t. II, p. 230—247.

Povestirea din redacția lui Boleslav Hasdeu începe cu două versuri desprinse dintr-un cântec popular moldovenesc, după propria mărturisire a autorului:

„Și-au zis Duca să-i aprindem casa,
„Cînd va șede domnița la masă“.

Înainte de a intra în primul capitol din redacția *Domniei Arnăutului*, povestirea lui Boleslav ne prezintă bogățiile lui Istrate Dabija. Palatul lui e „pardosit cu plăci de argint“, tavanul încăperilor e „căptușit“ cu „ducați ungurești“, iar pereții sînt acoperiți cu oglinzi nemțești. Ușile sînt făcute din „lemn de cedru și din chiparoși, cu zăvoare de aur“. Curtea lui Istrate Dabija¹ are o înfățișare somptuoasă, princiară, de mare feudal. Numeroase turne de oi pasc pe „pajiști cu iarbă mătăsoasă“, iar ciobanii umblă încălțați cu „sandale și îmbrăcați cu sumane frumoase“, așa cum sînt redați în pastoralele lui Gessner. Însă palatul și turmele lui Dabija sînt o nimica toată pe lângă marea lui bogăție, „acea piatră scumpă, acel mărgăritar neprețuit, care este unica lui fiică, domnița Dafna“².

Capitolul I: De aici înainte, povestirea intră direct în *primul capitol* din *Domnia Arnăutului*. Autorul continuă să idealizeze figura Dafnei, care e „mai frumoasă decît o brîndușă, înflorită la începutul primăverii, mai frumoasă decît un măr domnesc“. În timp ce ne este astfel înfățișată fiica lui Istrate Dabija, apare căminarul Vasile Duca³. În redacția din 1872, el poartă

¹ *Istrate Dabija* a fost domn de țară, de fel de prin părțile Putnei. Înainte de a fi ales domn, a ocupat dregătoria de mare vornic al Țării de Jos. (Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, 1908, p. 160, doc. din 1657, ianuarie 12 și p. 129, doc. din 1658, ianuarie 23). A urmat în scaunul Moldovei imediat după Ștefăniță Lupu, 1661 septembrie, și a domnit pînă în 1665, septembrie. Cronicile țării îl prezintă ca un „om bun și blînd, fără nicio răutate“ (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, 1959, ediția II, Iorgu Iordan, p. 36, și *Cronica lui Nicolae Muste în Cronicile României...*, 1874, t. III, p. 5) sau „judecata cu dreptate o făcea și domnind patru ani, cu mare cinste s-a săvîrșit în domnie“. (După *Cronica lui Tudose Dubău*, „Studii și documente“, IV, p. 15). Deși la moartea lui a lăsat nepoatei sale, Safta, soția lui Ilie Catargiul, fiica Mariei, măritată cu Iordache Ruset, un număr de 21 sate în ținutul Putnei, totuși nu se poate vorbi de „bogăția și slava“ despre care pomeneste autorul acestei povestiri (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, IV, p. 15).

² Istrate Dabija a luat de soție pe doamna *Dafina*, fata comisului Mihail Furtună, femeie frumoasă, care ținuse și „alți bărbați mai înainte“, după cum ne informează cronicarul (I. Neculce, *op. cit.*, p. 124). Cu unul din aceștia, cu Dumitrașcu Buhuș, Dafina a avut o fată, pe *Anastasia*, iar din căsătoria cu Dabija a rezultat o altă fiică, anume *Maria*. Maria s-a căsătorit cu vistiernicul Iordachi Ruset și moare în 1677. De pe urma ei, rămîne o fată, *Safta*, care se mărită cu Ilie Catargiul. Așadar, pe fiica lui Dabija Vodă n-o chema Dafna, ci Maria. (Vezi Iuliu Marinescu, *Documente relative la Maria Ruset, fata lui Istratie Dabija*, în „*Arhiva Genealogică*“, Iași, II, 1913, p. 59–63; C. Gane, *Identitatea Mariei Iordachi Ruset*, *Ibidem*, I, 1912, 7–8, p. 107–114; Octav George Lecca, *Familiiile boierești romîne*, București, 1899, p. 199–200 și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 543, XIII, p. 61–62).

³ Istoria dregătorilor din Moldova nu cunoaște niciun căminar cu numele de Vasile sau Dumitru Duca. Sînt nume inventate. De fapt, e vorba de *Gheorghe Duca*, fost domn al Moldovei în trei rînduri (1665 septembrie–1666 mai; 1668 noiembrie–1672 august; 1678 noiembrie, 1683 decembrie 25). Înainte de a se sui în scaun, Duca a ocupat diferite dregătorii, care i-au înlesnit drumul spre tronul Moldovei. Sub Ștefăniță Lupu, e menționat ca al doilea vistiernic (Arh. St. Buc., Condica Mitrop. Moldovei 538, f. 244–25, doc. din 1661, aprilie 20), iar sub Istrate Dabija ocupă dregătoriile de mare postelnic și vistier (C. A. Stoide, *Documente și regeste nemțene*, Piatra Neamț, 1935–36, p. 15–16, doc. din 1662, aprilie 8; I. Neculce, *op. cit.*, p. 37–38; Arh. St. Buc., Condica Mînăstirii Barnovschi, 645, f. 38, doc. din 1662, mai 17; Muzeul „Lupta rev. a poporului“, II/10, doc. din 1662, sept., 20; Arh. St. Buc., Condica Mitropoiei Moldovei, 541, f. 23–26, doc. din 1663, aprilie 5 și Arh. St. Buc., Mînăstirea Galata, XI/27, doc. din 1665, septembrie 4).

numele de Dumitru Duca. În ambele redacții, rumeliotul e înfățișat ca un „om isteț, viclean și pătimăș”.

Capitolul II : Ambele povestiri cuprind scena unui mare ospăț, organizat de voevodul Istrate Dabija în cinstea fiicei sale care, hotărându-se să se retragă la mînăstire, își ia astfel rămas bun de la viața lumească. În sunetele triste ale unui taraf de lăutari, se deprinde „melodia atît de dragă poporului moldovean”, cîntecul de despărțire a miresei de casa părintească. Cele două strofe din povestirea lui Boleslav, care exprimă sentimentul de tristețe a despărțirii, n-au mai trecut în redacția *Domniei Arnăutului*. Căminarul Duca primește poruncă, din partea domnului, să cheme pe mitropolitul Dosoftei și pe vlădicii din Rădăuți și Roman, spre a da domniței „binecuvîntarea în fața întregului popor”. După aceea, Duca pleacă.

Capitolul III : În capitolul următor, povestitorul ne înfățișează episodul incendiului. Limbi mari de foc încing palatul domnesc și capitala Moldovei e cuprinsă de o larmă neobișnuită. Strigătele călărașilor de la agie și dangătele clopotelor trezesc din veselia lor pe cei dinlăuntrul palatului. Bătrînul domn cuprins de groază, imploră pe toți să-i salveze fiica. Vor primi în schimb „domnia și bogățiile sale”.

Capitolul IV : Acest capitol începe cu apariția în sala ospățului a unui necunoscut, „cu fața arsă, negru ca un cărbunar”, care răzbate prin „foc și flăcări” pînă lîngă Dafna. Și fără să mai aștepte o clipă, necunoscutul apucă cu mîinile lui uriașe pe bătrînul Dabija și pe Dafna și se face nevăzut. Palatul a ars numai pe jumătate și puțini oameni au fost mistuiți de flăcări. În schimb, voevodul și domnița *Dafna* au dispărut.

Urmează scena oficierii cununiei lui Duca, pe care Dabija îi ridicase între timp la rangul de vistier, cu domnița *Dafna*¹ în biserica Frumoasa de lîngă Iași. O mare mulțime de norod asistă la această sărbătoare. Tabloul acesta lipsește din *Domnia Arnăutului*.

Capitolul V : Povestea lui Boleslav se termină cu un capitol, ale cărui idei se află și în ediția Vulcan (Cap. V). Autorul ne informează că povestea de mai sus a aflat-o în „tradiția moldovenească despre înălțarea arnăutului Vasile Duca”. Dînd foc palatului domnesc și scăpînd de la moarte pe Dabija vodă și pe fiica sa, Dafna, Duca și-a deschis drumul spre tronul Moldovei, pe care l-a ocupat după moartea lui Istrate Dabija.

„Vodă da și Hîncu ba !”.

Cu această zicală moldovenească se deschide a doua povestire a lui Boleslav despre *Hîncu*, care ne introduce pe scurt în domnia fără de legi a lui Duca vodă. Pentru el, Moldova era un domeniu pe care își îngăduia orice nelegiuire. Dările apăsătoare și tirania dezlănțuită de Duca au trezit ura neîmpăcată a poporului. Masele populare tînjeau după un conducător care să le răzbune suferințele și să se ridice cu toată puterea împotriva acestui pierzător de oameni.

Capitolul VI : Abia acest capitol intră în povestirea *Domniei Arnăutului*. Autorul ne prezintă colonia de armeni — oameni muncitori și harnici — din

¹ Duca a luat de soție pe *Anastasia*, fiica Dăbijoaiei, din căsătoria cu Dumitrașcu Buhuș, încă de cînd era mare postelnic sub Istrate Dabija (I. Neculce, *op. cit.*, p. 37). Duca și *Anastasia* sînt pomeniți în doc. din 1662 aprilie 8, publicat de C. A. Stoide și menționat de noi mai sus. A se vedea și lista giuvaerurilor din foaia de zestre a *Anastasei* în *Studii și documente*, XVI, p. 130.

orașele Moldovei. Meșteșugari destoinici și pricepuți în ale negustoriei, armenii au izbutit în scurt timp să strângă avuții mari, după care jinduia Duca vodă. Aceștia refuzând să plătească noile biruri puse peste capul lor, Duca pornește împotriva armenilor o mare prigoană. El poruncește ca cele mai de seamă familii să fie sărăcite, despuindu-le de toate avuțiile.

Capitolul VII : Într-o formă mult mai amplificată decât în ediția Vulcan, ni-l prezintă Boleslav Hasdeu pe *Ovanes Pashalis*¹, căpetenia armenilor din Moldova. În fața urgiei deslănțuite de domnul Moldovei, Ovanes, care se bucura de simpatia tuturor compatrioților săi, rămăsese singura lor speranță. Însă îi veni și lui rîndul.

Capitolul VIII : Ovanes avea o fiică, „pe care mîna cea darnică a naturii a înzestrat-o cu toate frumusețile”, întîlnite numai în Asia, „leagănul omenirii și-al frumuseții”. Hanca, căci așa se numea fiica lui Ovanes, e descrisă într-o formă încărcată de comparații și metafore, cu totul nepotrivite.

Capitolul IX : Dacă Ovanes Pashalis era protegitorul armenilor, moldovenii aveau și ei un sprijin în hatmanul *Ioniță Hîncu*², pe care autorul *Domniei Arnăuțului* îl numește „serdar de Orhei și de Soroca”, *Mihalcea Hîncu*. În ambele redacții ni se redă portretul acestui neastîmpărat boier moldovean. „Hîncu se trăgea dintr-un neam vechi și vestit, care stăpînise odinioară multe moșii în Transilvania”. Era un bărbat ager la minte, isteț, dîrz și neînduplecat. Înzestrat cu o mare putere fizică, Hîncu nu lingusea niciodată pe domn, ci, dimpotrivă, îi înfrunța pornirile, aruncîndu-i în față acuzația că el (Duca) „va fi fierarul care va încătușa voința și libertatea poporului moldovean”.

Capitolul X : În cuprinsul acestui capitol, Boleslav Hasdeu ne dezvăluie dragostea, neîngăduită de legea țării, dintre Hîncu și fiica lui Ovanes. Cu toate acestea, nădejtile romînilor și armenilor, se împletesc în această dragoste. Ea este „chezășia răzvrătirii împotriva tiranului hain, arnăuțul Vasile Duca”. Ediția Vulcan lasă la o parte ideea apropierei dintre cele două neamuri și pune în gura poporului moldovean, „zdrobit de tirania unui venetic”, întrebarea hotărîtoare: „Ce face viteazul Mihalcea”.

¹ Numele de *Ovanes* se întilnește frecvent în coloniile armenesti din orașele Moldovei. Astfel, în vremea lui Alexandru cel bun e menționat un episcop armean la Suceava cu numele de *Ohanes*. (DIR, A. XV, I, 1954, p. 12). De asemenea, în tot cursul sec. al XVI-lea și la începutul celui de-al XVII-lea sînt atestați episcopi armeni la Iași și Suceava, purtînd numele de *Hovhannes*. Chiar și în timpul lui Istrate Dabija (1662), episcopul armean de la Suceava purta un nume identic (Vezi, H. Dj. Siruni, *Armenii în România*, Buc., 1940, p. 30—32).

² E vorba de Mihalcea Hîncu, omul lui Ștefan paharnicul, nepotul de frate al lui Vasile Lupu, care, odată cu suirea pe tron a lui Gh. Ștefan, fuge la pașa din Silistra. Acesta îl pune în obezi și-l predă voevodului moldovean, care îl iartă și-l numește armaș al doilea (M. Costin, *Opere*, 1958, p. 168. A. Sava, *Doc. privitoare la tîrgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 76, doc. din 1657). Pe vremea lui Ștefăniță Lupu, ocupă dregătoria de mare serdar, pe care o păstrează și sub Gheorghe Ghica. În această calitate, ia parte în 1660 la lupta împotriva lui Rakoczi II (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 159, doc. din 1660, octombrie 11. C. Andreescu și C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu*, București, 1938, p. 58—68, nota 2, și N. Iorga, *Studii și documente*, V. p. 427). Există cîteva documente care ni-l prezintă pe Mihalcea Hîncu ca serdar și sub Dabija Vodă (A. Sava, *op. cit.*, p. 94, doc. din 1663 mai 20, p. 98; doc. din 1664, martie 27 și p. 99, doc. din 1665, iunie 12). Sub Iliș Alexandru și la sfîrșitul domniei lui Gh. Duca e menționat medelnicer (A. Sava, *op. cit.*, p. 82, doc. din 1666, mai 4 și noiembrie 8). Se știe că în timpul celei d-a a doua domnii a lui Duca Vodă, și anume în cursul anului 1672, orheenii și lăpușnenii în frunte cu Mihalcea Hîncu s-au răscolat împotriva lui Gheorghe Duca.

Capitolul XI : Însă Duca, în nemărginita lui lăcomie, puse gînd rău Hancăi și avuției lui Ovanes. Pentru a-și ajunge scopul, îndepărtează pe Hîncu din Iași printr-o stratagemă, trimițîndu-l la Nistru, să respingă o pretinsă năvălire tătărească. După aceea, se așează pe lucru. Toate încercările de a atrage prin viclenie de partea lui pe Hanca au rămas zadarnice. Atunci, rumeliotul recurge la forță.

Capitolul XII : Mai departe, aflăm că locuințele negustorilor armeni din Iași sînt devastate și dărîmate de oamenii lui Duca. Dorobanții de la curtea domnească primesc porunca de a pătrunde peste noapte în locuința lui Ovanes, spre a-i lua „pietrele scumpe, aurul, argintul și mai presus de toate pe frumoasa lui Hanca“.

Capitolul XIII : Însă la Nistru nu era nici o primejdie tătărească și Hîncu n-are răbdare să aștepte. Deseori se întoarce la Iași și intră pe furiș în casa lui Ovanes. Într-una din nopți, pe cînd Hîncu se afla la Ovanes, dau buzna înăuntru 12 darabani, trimiși de Duca să ridice „toată avuția acestui ciine păgîn“, împreună cu Hanca.

— „Duceți-vă, le strigă hatmanul, și spuneți lui Duca, acelui arnăut blestemat, că vodă zice da și Hîncu ba!“ . După plecarea darabanilor, Ovanes își adună în grabă lucrurile cele mai de preț și chiar în noaptea aceea pleacă, împreună cu fiica și Hîncu, în tabăra acestuia dincolo de Prut. Acesta era semnalul răscoalei¹.

Capitolul XIV : Pentru fapta săvîrșită de Hîncu, mitropolitul Moldovei aruncă asupra acestuia anatema. Duca vodă trimite soli la Țarigrad și la Cracovia, spre a anunța sultanul și pe rege că Hîncu s-a răzvrătit împotriva lui.

Capitolul XV : Între timp, Hîncu se căsătorește cu Hanca și așteaptă în liniște ciocnirea cu Duca. În speranța că vor putea scăpa de tirania rumeliotului, moldovenii și armenii intră în rîndurile răsculaților de sub conducerea lui Hîncu. După opt zile de așteptare, apare și Duca cu o „adunătură de tot felul de năimiți“.

Capitolul XVI : Unul din căpitani lui Hîncu, Minorașcu², îl sfătuește să înfrunte oastea lui Duca. De fiecare dată, Hîncu răspundea : Minorașcu da și Hîncu ba. Din pricina acestei îndărătnicii, Minorașcu intră în „legături tainice cu Duca“. Urmează o stratagemă, în urma căreia Hîncu rămîne complet dezarmat. După aceea, Minorașcu îl prinde și-i taie capul, pe care îl aduce noului său stăpîn. Pentru această trădare, Duca îl răsplătește cu dregătoria de hatman. În ediția Vulcan, locul lui Minorașcu e luat de căpitanul Roșca, căruia Duca îi încredințează „serdăria de Soroca și Orhei“.

Capitolul XVII : Trei corbi negri cu ciocurile pline de sînge „duc vestea morții lui Hîncu la curtea palatului alb din Galați“ unde se afla Hanca. Scena aceasta, în care Hanca află de moartea lui Hîncu, se desfășoară în mod hotărît ca în povestirile folclorice.

¹ Împrejurările în legătură cu răscoala lui Hîncu sînt în general cunoscute; cu toate acestea condițiile sociale și economice în care s-a desfășurat răscoala orheenilor și lăpușenilor ar merita o nouă cercetare. (Vezi C. A. Stoide, *Un episod din domnia lui Gh. Duca. Răscoala lui Hîncu și Durac din 1671—1672*, extras din „Arhiva“, Iași, 1936, 1—2, p. 56—80; I. Neculce, *op. cit.*, p. 40—41. *Letopisețul Țării Moldovei*, atribuit lui D. Muste, în „Cronicle Romîniei“, 1874, t. III, p. 6—7; *Cronica Anonimă*, „ibidem“, p. 100—101; *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. N. Iorga, 1902, p. 167; N. Iorga, *Istoria Romînilor*, VI, p. 275—276; A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor*, IV, p. 312—313; A. Sava, *op. cit.*, p. 81—86).

² Personaj fictiv.

Capitolul XVIII : În sfârșit, povestirea despre Hîncu se încheie cu plecarea armenilor din Moldova și cu fuga ostașilor lui Hîncu în Polonia. Hanca se refugiază cu tatăl său în Galiția. După plecarea lui Duca din scaunul Moldovei, Hanca se întoarce în Moldova, unde își recapătă averea rămasă de la Ioniță Hîncu. Fiul ei, Constantin Hîncu, însoțește pe Dimitrie Cantemir în Rusia.

Partea finală, cap. XXIX-XXX, cuprinde povestirea despre *Duca vodă* a lui Alex. Hasdeu, așa cum am arătat în altă parte („Romînoslavica“, Praga, I, 1948, 1, p. 95—99). Așadar, se poate spune acum cu toată certitudinea că povestirea *Domnia Arnăutului* e alcătuită din alte trei povestiri, două aparținînd lui Boleslav (*Dabița vodă*, cap. I—V, *Hîncu*, cap. VI—XVIII) și una lui Alex. Hasdeu (*Duca vodă*, cap. XIX—XXX). Însă raportul formal dintre cele trei povestiri și *Domnia Arnăutului* e cu totul inegal. Fondul istoric a fost respectat, însă cel care a prelucrat *Domnia Arnăutului* a procedat la adăogiri și amplificări, mai ales scene dialogate, întrebări și răspunsuri scurte, care împrumută textului mai multă mișcare, o seamă de neologisme și multe figuri de stil nepotrivite pentru o povestire istorică. În ceea ce privește paternitatea prelucrării acestei povestiri în romînește, unii cercetători au fost de părere că se datorește lui Bogdan P. Hasdeu¹, și nici noi nu credem altfel. Însă Bogdan cînd a publicat-o în „Columna lui Traian“ (1871, aprilie 26 — iulie 5) a însoțit-o de o scurtă notiță explicativă, din care aflăm că e „una din cele mai frumoase bucăți literare ale părintelui meu, rămasă pînă acum inedită“². Reținem mai ales afirmația că e vorba de un material inedit, ceea ce nu corespunde adevărului.

Ceva mai tîrziu, în 1887, Bogdan P. Hasdeu, făcînd o prezentare sumară a poeziei și prozei lui C. Stamati, afirmă *despre tatăl său, care murise încă din 1872, că „a scris romînește numai povestea istorică Domnia Arnăutului, care și aceea fusese lucrată dintîi în rusește“*³. Din cele spuse de Bogdan, reiese că, dintre toate scrierile tatălui său, numai *Domnia Arnăutului* a fost scrisă în limba romînă. În acest caz, la ce anume se referă cealaltă afirmație că această povestire „fusese lucrată dintîi în rusește?“ S-a gîndit Bogdan la cele trei povestiri (*Dabița vodă*, *Hîncu* și *Duca vodă*), care apăruseră deja în rusește și pe care el le atribuia tatălui său? Sau poate s-a referit la un manuscris inițial în limba rusă pe care i l-a trimis tatăl său, Alexandru, și care se află în fondul de manuscrise ale lui Bogdan P. Hasdeu⁴. Manuscrisul acesta cuprinde întreaga desfășurare a celor trei povestiri și din comparația lui cu textul povestirilor, se desprind următoarele constatări:

1. Manuscrisul e împărțit în 30 de capitole, așa cum a apărut și-n redacția publicată de Vulcan.

2. În al doilea rînd, manuscrisul e intitulat : *Duca, povestire moldovenească din sec. al XVII-lea*, adică titlul primei povestiri publicată de Alexandru Hasdeu în 1830.

3. Pe marginea din stînga a manuscrisului s-a scris mai tîrziu și cu altă caligrafie numele lui *Dabița* care, împreună cu adaosul *povestire moldovenească din sec. al XVII-lea*, formează titlul povestirii publicată de Boleslav în 1838.

¹ Vezi L. Marian, *op. cit.*, p. 4.

² „Columna lui Traian“ 1871, aprilie 19.

³ Bogdan P. Hasdeu, *Costachi Stamati*, I. c.

⁴ Biblioteca Acad. R.P.R., Secția manuscrise. Arhiva B. P. Hasdeu, mapa V, mss. 1—30.

Reținem faptul că cele trei povestiri sînt însoțite de același subtitlu explicativ: *povestire moldovenească din sec. al XVII-lea*.

4. Manuscrisul începe exact cu aceleași cuvinte cu care se deschide primul capitol din *Domnia Arnăuțului*, deci adaosul din fruntea povestirii semnată de Boleslav (*Dabija vodă*) lipsește.

5. Textul inițial conține o serie întreagă de corecturi și adăogiri, care au apărut în cuprinsul povestirilor publicate. E vorba de unele precizări istorice și forme de limbă, care i s-au părut autorului mai pregnante. Ba chiar un capitol întreg — acela în care corbii duc Hancăi vestea morții lui Hîncu — a fost adăogat ulterior, în afara textului inițial. De aci rezultă că textul a fost redactat înainte de 1830, data apariției celei dintîi povestiri (*Duca vodă*), de către o singură persoană.

6. Cele trei povestiri istorice au același subtitlu, pe care l-am amintit mai sus (*povestire moldovenească din sec. al XVII-lea*) și fiecare dintre ele e însoțită de cîte o zicală sau de cîteva versuri populare, ceea ce presupune aceeași tehnică literară.

7. Povestirile au același nivel de informație istorică. În afară de cîteva personaje, ale căror nume a fost ușor de identificat, în cele trei povestiri se spune că cronică lui Grigore Ureche a fost scrisă de tatăl acestuia, Nestor Ureche. Confuzia aparține deci aceleiași persoane.

8. În povestirile semnate de Boleslav se vorbește despre un munte „Măgura” care, în închipuirea poporului, e locuit de dăduri rele. Ceva mai mult, în prima povestire (*Dabija vodă*) se dă explicația acestui munte și se face trimiterea la *Duca vodă*, publicată în „Vestnik Evropy” (1830), fără a se indica numele autorului. Lucrul acesta nu-l putea face decît cineva care știa că această povestire apăruse deja în revista mai sus amintită.

9. Din cele trei povestiri se desprinde aceeași concepție istorică asupra oamenilor și evenimentelor din istoria Moldovei. Expunerea prezintă o anumită unitate și legătură, care începe cu ultimul an al domniei lui Dabija vodă (1665) și se termină cu prinderea lui Duca vodă, în decembrie 1683.

10. Explicațiile și, în genere, informațiile date în subsolul povestirilor, menite să lămurească cititorului rus anumite elemente geografice și situații din istoria Moldovei, trădează procedeul și spiritul unui om familiarizat cu preciziunile istorice.

11. În afară de acestea, cele trei povestiri exprimă un puternic sentiment de protest împotriva tiraniei, venalității și desfrîului de care s-a făcut vinovat Duca vodă, ca domn al Moldovei¹.

În această privință, cronicile moldovenești ca și tradiția populară au înregistrat lăcomia și răutățile săvîrșite de acest feudal îmbogățit din exploatarea poporului:

„Ce era pline închisorile de boieri și grosurile de cei săraci, de-i bătea și-i căznea cu capetele prin garduri și leșinați de foame și bărbați și femei. Și mureau prin grosuri” (I. Neculce, *op. cit.*, p. 155).

¹ Un ecou îndepărtat al tiraniei lui Duca Vodă s-a păstrat și-n următoarele versuri dintr-o poezie populară din Moldova:

„Frunză verde foi uscate,
„În Moldova nu-i dreptate.
„Foc și pară-n lung și-n lat,
„Pentru-n cine blestemat.

„Pentru vodă cel hain
„Duca vodă cel fieros,
„Cu cei mari prietenos,
„Cu cei mititei cînos”.

(T. Pamfile, *Cîntece de fară*, București, 1913, p. 272).

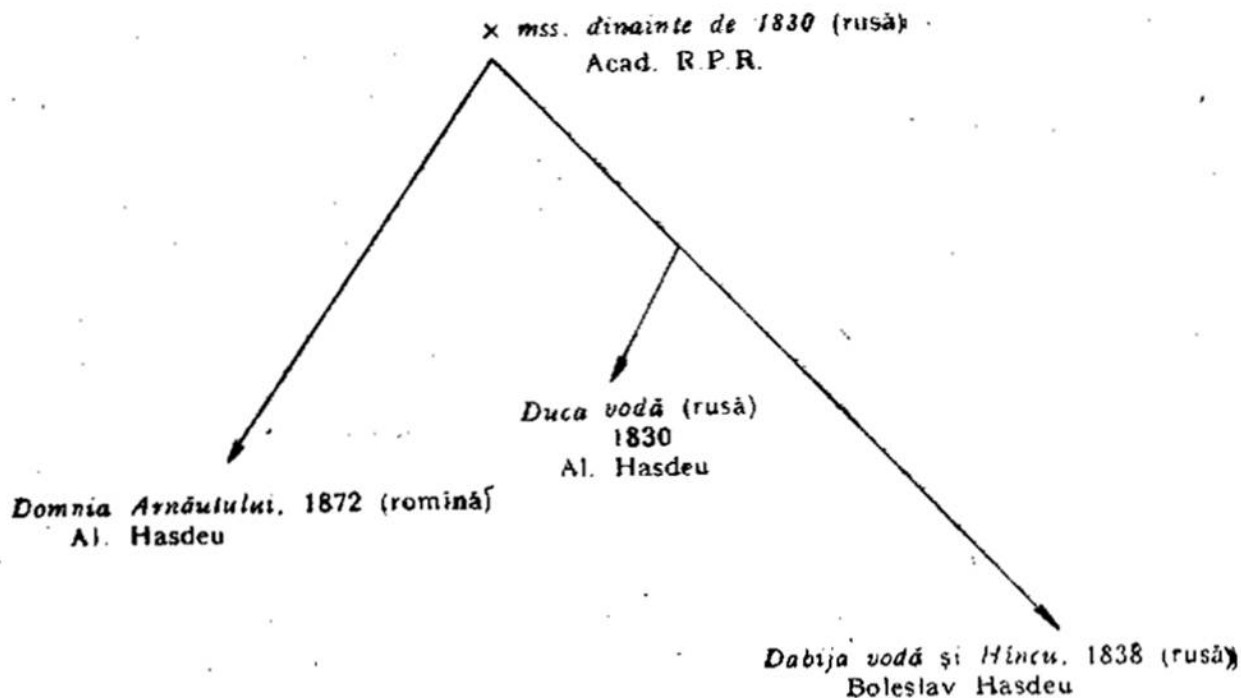
„Nu pot ajunge nici cu spusul, nici a scrie cu condeiul, cât greu și cită robie și dintr-alte pagube, făcându-le săracilor prin calele lor, plângere și suspinuri“ (Din *Cronica lui Tudose Dabău*, în „Studii și documente“, III, p. 16).

„Din firea lui era rău și pismuitor, îndelungăreț la mînie și lacom la avuție și el și doamna sa... Nu cruța nici boier, nici sărac, nici țăran, nici femei“ (N. Costin, *Letopisețul Moldovei*, ed. Kogălniceanu, 1872, t. II, p. 19—22).

Din cauza împilării și sărăciei, oamenii fugeau în alte părți, lăsînd ogoarele și satele pustii (Vezi descrierile unor călători streini, în A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor*, IV, 1891, p. 312 și Hurmuzaki, I, supl. 1, p. 259).



Redăm comparativ un capitol din cele trei texte (mss. inițial în rusă, *Dabiya vodă* în rusă și *Domnia Arnăutului*), din care să se vadă dependența dintre ele, dar mai ales faptul că *Domnia Arnăutului* e o prelucrare cu totul liberă, făcută de Bogdan P. Hasdeu. Schematic, desfășurarea textelor din mss. inițial ne-o închipuim astfel :



Mss. de la Biblioteca
Acad. R.P.R.

Dabiya vodă
«Сын отечества», 1838

Domnia Arnăutului,
ediția Marlan, 1930

Шум и пиршество гос-подствовали во дворце гос-подаря Дабжи; гремела народная музыка, гремели народные песни: настал последний день общего веселья в столице, ибо последний раз приняла в о-

Cap. II ¹

Cap. III

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Mare zgomot, mare vuet, mare sărbătoare în palatul lui Dabiya vodă. Sună muzica națională, balade și doine, sună și răsună, căci este ultima zi de veselie în curtea

¹ Liniile punctate înseamnă text identic. Cuvintele subliniate lipsesc din mss. inițial.

ном участие Домница Да-
фна.

Старый князь, нисходя
упорному желанию дочери
поступить в святой мона-
стырь и сочетаться с ве-
рою, надеждою и любо-
вью перед олтарем спаси-
теля и Пречистой Девы,
дал во дворце своем об-
щий вечерний пир для всех
жителей столицы, на коем
имела присутствовать и
домница, в последний раз
в богатой светском уборе;
в последний раз на весе-
лом мирском собрании.

На другой день уже ни-
кто не мог бы узнать в
Домнице ту, которая на-
кануне того пленяла всех.
Она имела быть уже об-
лечена в черную шерстяную
мантию, покрыта густою
черною нафрабою и но-
сить черные четки в руках.

В последний раз Дом-
ница Дафна казалась пре-
краснее чем когда-либо, так
прекрасна, как прекрасен
первый день весны, когда
девушки Молдавии состав-
ляют волшебный хоровод
на берегу тихого озера,
под сенью лип и ясеней,
при народных звуках цим-
бал.

Уже пир приближался к
концу; уже раздавались
последние звуки музыки,
уже были слышны послед-
ние народные песни. Вы-
ступила Домница, послед-
ний луч угасающего све-
тила веселостей придвор-
ных, и в сопровождении
шести боярских девиц,
при унылых отгласах арфы,
пела любимую песню мол-
давского народа, которая
заклучает праздник свадь-
бы:

столицы, на котором имела

мăriei sale, unde pentru ul-
tima oară se va arăta dom-
nița Dafna.

Înduplecat de nestrămuta-
tul dor al fiicei sale, de-a
întra într-o sfință minăstire,
căsătorindu-se acolo cu cre-
dința, cu speranța și cu
iubirea dinaintea altarului
mîntuitorului și-al prea cura-
tei fecioare, bătrînul vodă dete
un mare ospăț pentru toți
locuitorii capitalei, case s-o
poată privi în sinul lor pentru
cea din urmă dată îmbrăcată
în înstelata-i haină domnească,
pentru cea din urmă dată îm-
prăștiind zîmbete și cuvinte
într-o voioasă adunare lu-
mească, pentru cea din urmă
dată.

A doua zi, nimeni nu era
să mai recunoască într-o neagră
rasă, sub un vâl negru și cu
negre mătănii, pe luminosul
înger, ale cărui raze robiau
toate inimile cu o zi înainte.

Deja se apropia capătul
banchetului, deja deabia mai
vibra vioara, deja amortiau
cîntecele, cînd domnița Dafna,
soarele la apus al tuturor
veseliilor curții, a înaintat
deodată în mijlocul oaspe-
ților, însoțită de șase fete de
boieri, întonînd cu acordul
alăutei melancolica plîngere
a copilei romîne cînd pleacă
la casa mirelui.

Mai sumbru decît toți me-
senii era căminarul Duca,
părînd în acea serbare comună
asemenea negrului nor pur-
tător de trăsnete, cînd se
ivește pe cer, gata a acoperi
lumina.

El nu lua parte la cîntece;
el nu lua nicio parte la jocuri,
el trecea încruntat pe lîngă
fiecare; el observa pe fiecare,
el nu vorbea nimănui și ni-
mănui nu-i răspundea la
vorbă.

Concluzii. Din expunerea de mai sus rezultă că în seama lui Boleslav Hasdeu se pot pune două legende (*O judecată la serdăria din Orhei* și *Comoara voievodului Petriceicu*) și două povestiri (*Dabița vodă* și *Hîncu*), iar fratele său Alexandru rămîne autorul unei singure povestiri (*Duca vodă*). Cele trei povestiri au un izvor comun: un manuscris redactat de o singură persoană înainte de 1830, adică înainte de apariția povestirii *Duca vodă*. După aceea, pe acest manuscris s-au făcut o serie de adăogiri și schimbări, care au apărut și în textele povestirilor publicate de Boleslav și Alexandru Hasdeu.

Cum se face că din același manuscris — aflat acum actualmente în fondul manuscriptic al lui Bogdan P. Hasdeu — s-au desprins pentru publicare trei povestiri, la date diferite și semnate de doi autori, e greu de spus. E sigur însă că după același manuscris Bogdan P. Hasdeu a prelucrat, cu multe adăogiri personale, *Domnia Arnăutului*, editată apoi de Iosif Vulcan.

Deși povestirile sînt concepute după aceeași tehnică literară și conțin aceleași confuzii de date istorice — ceea ce presupune existența unui singur autor — totuși nu se poate preciza în momentul de față măsura „colaborării” dintre cei doi frați. Cercetările actuale vor putea fi continuate numai atunci cînd materiale noi vor ieși la iveală, dîndu-se astfel cheia deslegării acestor probleme.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ БОЛЕСЛАВА ХАЖДЕУ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

В введении автор отмечает, что в первоначальном списке произведений Александра Хаждеу, изданными Михаилом Когэлничану, (Dacia Literară, 1840), ему приписываются несколько работ, которые, в сущности, ему не принадлежали. Таким образом указывается, между прочим, что Александр Хаждеу выпустил в свет две исторические легенды (*Суд в сердарии Оргеевской* и *Легенда о Петричейку*) и два исторических рассказа (*Гинкул* и *Дабига воевода*), принадлежащие, фактически, его брату Болеславу. Этой путаницей мы обязаны всем тем, которые занимались литературной деятельностью Александра Хаждеу. Необходимо также отметить, что хотя Богдан П. Хаждеу был несомненно хорошо осведомлен о литературной деятельности своего отца, он никогда не предпринимал никаких шагов для выяснения этого вопроса.

На основе подлинников, здесь анализируется содержание легенд, автором которых является Болеслав Хаждеу. Первая легенда (*Суд в сердарии Оргеевской*) появилась в печати в 1835 году, в IX номере «Молвы» (стр. 145—149), а вторая (*Клад господаря Петричейки*) в 35-м номере «Молвы» (стр. 137—140).

По вопросу об исторических рассказах автор отмечает, что *Гинкул* и *Дабига Воевода* были написаны Болеславом, а не Александром Хаждеу, и напечатаны в «Сын отечества» СПб, 1838 г., т. I, стр. 230-247.

Устанавливая связь между содержанием вышеупомянутых рассказов и рассказом *Домния Арнаутулуй* (Под господством албанца), написанным Александром Хаждеу, автор приходит к заключению, что

последний рассказ был создан из других трех рассказов: *Гинкул* и *Дабига Воевода*, принадлежащих перу Болеслава Хаждеу, и *Дука Воевода* — Александра Хаждеу. Источником для всех трех рассказов является рукопись, написанная еще до 1830 года, находящаяся в архиве рукописей, принадлежавших Богдану П. Хаждеу, которые находится сейчас в библиотеке Академии РНР. Автор полагает, что эта рукопись послужила базой для издания на румынском языке рассказа «Домния Арнаутулуй», который впервые был опубликован в 1871 году Богданом П. Хаждеу.

LES ÉCRITS DE BOLES LAV HASDEU EN RUSSE

(Résumé)

L'auteur montre dans l'introduction de son article, que dans la liste initiale des écrits d'Alex. Hasdeu, publiée par Mihail Kogălniceanu (*Dacia literară*, 1840), se trouvent des écrits attribués à Alex. Hasdeu et qui ne sont pas de lui. On a affirmé entre autres qu'Alex. Hasdeu avait publié deux légendes historiques — „Un jugement à la Serdarie d'Orhei“, „La légende de Pétriceicu“ ainsi que deux récits historiques „Hîncu“ et „Dabija Vodă“ qui en fait avaient été écrits par son frère Boleslav.

Cette confusion a été faite par tous ceux qui se sont occupés de l'activité littéraire d'Alex. Hasdeu; Bogdan P. Hasdeu, qui était sans aucun doute bien informé sur l'activité littéraire de son père, n'est jamais intervenu pour donner des précisions à ce sujet.

L'auteur, qui dispose d'une documentation originale, analyse le contenu des deux légendes historiques dont l'auteur est Boleslav Hasdeu. La première légende „Un jugement à la Serdarie d'Orhei“ a été publiée en 1835 dans la revue „Molva“ (Moscou), No. 9, p. 145—149 et la seconde „Le trésor du Voïvode Petriceicu“, a été publiée dans la même revue, la même année mais dans le No. 35, p. 137—140). Il insiste sur le fait que les légendes historiques, „Hîncu“ et „Dabija Vodă“, n'ont pas été écrites par Alex. Hasdeu, mais par Boleslav et qu'elles ont été publiées dans „Syn otečestva“, St. Pb. 1838, t.I, p. 230—247. Après avoir établi le rapport qui existe entre le contenu de ces deux récits et celui de „Domnia Arnăutului“, dont l'auteur est Alex. Hasdeu, l'auteur arrive à la conclusion que le dernier de ces récits est un composé de trois autres: „Hîncu“ et „Dabija Vodă“ écrites par Boleslav Hasdeu et „Duca Vodă“ de Alex. Hasdeu. Les 3 récits tirent leur origine d'un manuscrit initial, écrit avant 1830 et qui se trouve dans le fond de manuscrits de Bogdan P. Hasdeu, qui est à la bibliothèque de l'Académie de la R.P.R. L'auteur croit aussi que c'est ce manuscrit qui est à la base de la traduction en roumain du récit „Domnia Arnăutului“, publié pour la première fois en 1871 par Bogdan P. Hasdeu.